

СТИЛЬОВИЙ ПОЛІФОНІЗМ НОВЕЛІСТИКИ ВОЛОДИМИРА НАЗАРЕНКА

НАТАЛІЯ ДАШКО

Університет митної справи та фінансів, Дніпро – Україна
dashko_ns@ukr.net; ORCID: 0000-0002-5415-4983

STYLISTYCZNA POLIFONICZNOŚĆ NOWELISTYKI WOŁODYMYRA NAZARENKI

NATALIA DASZKO

Uniwersytet Celny i Finansowy, Dnipro – Ukraina

STRESZCZENIE. Artykuł analizuje nowele ze zbioru *Mechaniczne jajko* W. Nazarenki w celu zdefiniowania specyfiki stylistycznej manieri pisarza. Brak jednolitego stanowiska badaczy w tej kwestii i toczące się na ten temat dyskusje potwierdzają zasadność podjęcia wskazanej w temacie problematyki. W wyniku badań przeprowadzonych na tle współczesnej ukraińskiej nowelistyki oraz za pomocą metod – filologicznej, porównawczej, opisowej, analizy komponentowej i semantycznej stwierdzono, iż w nowelach prozaika współwystępują elementy różnych stylów: gotyku, hermetyzmu, medytacji, surrealizmu. Artystyczny świat nowel W. Nazarenki charakteryzuje atmosfera tajemniczości spotęgowana odpowiednią symboliką, splotem świata realnego i nierzeczywistego, wyobcowaniem bohaterów, zdystansowaniem się od tła społeczno-kulturowego, refleksją nad problemami egzystencjalnymi. Kontaminacja wskazanych wyżej cech pozwala mówić o stylistycznej polifoniczności nowel W. Nazarenki.

Słowa kluczowe: gotyk, hermetyzm, medytacja, surrealizm, polifoniczność, nowelistyka, styl

STYLISTIC POLYPHONISM IN VLADIMIR NAZARENKO'S NOVELS

NATALIIA DASHKO

University of Customs and Finance, Dnipro – Ukraine

ABSTRACT. The article analyzes the short stories in V. Nazarenko's collection *Mechanical Egg* in order to identify the writer's stylistic idiosyncracies. There is no single point of view regarding this, which determines the discussions around this issue and the relevance of our intelligence. Research is performed in the context of studying modern Ukrainian novels. As a result of research conducted using philological, comparative, descriptive methods, component and semantic analysis, it was found that Nazarenko's novels include elements of different styles: Gothic, Hermetic, meditation, and surrealism, which are organically combined. The artistic world of his short stories is characterized by an atmosphere of mystery, enhanced by symbolism, the intertwining of the real world with the afterlife, the isolation of the characters and distance from socio-cultural background, and their reflections on existential problems. The combination of these features provides a basis on which to speak of the stylistic polyphony of V. Nazarenko's novels.

Keywords: Gothic, hermeticism, meditation, surrealism, polyphony, novel, style

У сучасній українській новелістиці особливе місце посідають філософсько-інтелектуальні твори Володимира Назаренка. Новели письменника позначені неоднозначністю сприйняття й інтерпретацій. Книга В. Назаренка *Механічне яйце* вийшла в 2014 році у видавництві „Піраміда” й спочатку залишалася майже непоміченою літературознавцями. Серед нечисленних розвідок можна назвати рецензію Ігоря Бондар-Терещенка *Механічні яйця сюжету*, у якій автор зазначає, що перед нами „готичні новели... з цілком класичним сюжетом у стилі зомбі-хорору, але з лагідним флешбеком у старосвітські часи” [Бондар-Терещенко 2014]. Водночас критик указує на часову невизначеність подієвого тла, де „герої займаються розбудовою самих себе” [Бондар-Терещенко 2014], що, на думку Тараса Пастуха (рецензія якого *Тримайтеся повернення – і ви спізнаєте повноту життя. Медитативна проза Володимира Назаренка* з'явилася в 2015 році), спонукає до роздумів: „Відтак виникає питання: чи не є *Механічне яйце* невдалою книжкою, яку критика закономірно проігнорувала, а в єдиному голосі, що озвався на її появу, слушно пролунали нотки невдоволення та несприйняття?” [Пастух 2015]. Власне, сам критик намагається відповісти на поставлене питання, зазначаючи, що „причина мовчанки довкола книжки Назаренка зумовлена не низьким художнім рівнем явленого в ній світу чи браком ідейно-сміслових знахідок письменника, а чималою складністю цього світу, а також незвичністю авторського ідіостилю” [Пастух 2015].

Не випадково на сьогодні маємо розбіжність поглядів на стиль В. Назаренка, коли кожен із дослідників бачить щось своє. І. Бондар-Терещенко, як ми вже зауважили, намагається прив'язати Назаренкове письмо до готичної стильової манери. Василь Ґабор, автор анотації до книжки *Механічне яйце*, визначає це письмо як герметичне. Т. Пастух вважає, що новелістику В. Назаренка слід віднести до медитативної прози, оскільки в ній яскраво представлена універсальна домінанта текстів автора, для яких визначальним є „рефлексійний характер, коли оповідач у стані зосередженості й відстороненості розмірковує, виявляючи при цьому активну роботу свідомості, над онтологічними та екзистенційними проблемами, наслідком чого стають певні філософські узагальнення й буттєві осягнення” [Пастух 2015]. Зважаючи на таку неоднозначність поглядів на стильову манеру В. Назаренка, вивчення його новелістики в окресленому нами ракурсі є актуальним. Це зумовило мету дослідження: розглянути новелістичний доробок В. Назаренка в контексті виявлення рис готики, герметизму та медитації, щоб таким чином підтримати чи спростувати ту чи іншу точку зору на ідіюстиль письменника.

Для готичного стилю в літературі властиве „домінування піднесеного над прекрасним, а таємничого – над оприявненим”, що „породжує своєрідний сутінковий характер готики, натякає на глибинний рівень боротьби добра і зла у світі” [Філософський енциклопедичний словник 2002: 129]. Серед основних ознак, притаманних творам готичного жанру, можна назвати такі: сюжет будується навколо таємниці, оповідь охоплена атмосферою страху, якою підтримується похмура й зловісна сцена дії, моторошні відчуття, прикінцеве покарання зла тощо. Монтеґю Саммерс у монографії *Готичний пошук*, розглядаючи витоки, еволюцію готичного роману та його роль у літературі, порівнює готичний і класичний роман та окреслює два ряди знакової символіки. Він відзначає, що для готичних творів характерні: палаци, печери, завивання вітру, леді, загадкові голоси, шерехи, чернець, свічка, привид, відьма, таємнича книжка з плямами крові, убивство, кістки та ін. [Саммерс 1938].

Дослідники сходяться на тому, що палац або які-небудь руїни є одним з основних елементів готичного твору (пасивний елемент, навколо якого розгортається дія). Справді, наскрізним у ряді новел В. Назаренка є образ зруйнованого будинку, який постійно виникає у спогадах головного героя (зокрема, новели *Дзеркало*, *Повернення*)¹. Зауважимо, що автор не подає опису образу будинку, а тільки відзначає факт його знищення й наголошує на внутрішніх станах героя-оповідача, спричинених цією подією. Концепт будинку проєктується на образ людини, а дія, що відбувається навколо образу зруйнованого будинку, – внутрішня дія. Проте оповідь пронизана відчуттям невиразної три-

¹ Образ будинку в новелах В. Назаренка розглядався нами в контексті осмислення художньої реалізації концепту пам'яті в малій прозі письменника [див: Дашко 2021].

воги героя, безвиході, нерозуміння того, що відбувається (чому зруйнували будинок), що є ознаками готичного жанру.

Атмосфера незрозумілого страху виникає і в новелі *Гості з того світу*, поетика назви якої вже налаштовує на таємничість і незвичайність події. Щоправда, страх, що охоплює героя, має іншу природу: якщо в попередній новелі це страх втрати, то тут він зумовлений приходом жінки: „Пізно ввечері до дверей обережно стукають. Сиджу на дивані й не рухаюсь, хоч знаю, що це вона, на мене нападає дивний страх, який годен просте дихання перетворити на незнану досі насолоду” [Назаренко 2014: 34]. Виникає образ звабливої жінки, котру герой сприймає як таку, що з’явилася з того світу. Невипадковим в описі є образ дзеркала, у якому „віддзеркалюється весь об’єм кімнати – з жінкою, котра гола танцює на столі танок папуасів, і майже незнайомим чоловіком середніх років, котрий присів навпочіпки і тягне донизу край білосніжної скатертини...” [Назаренко 2014: 34]. З усіх предметів інтер’єру дзеркало – найбільш загадковий і містичний предмет, який у всі часи був оточений ореолом таємниці. Дзеркало водночас відображає реальність, є межею між двома світами, виступає символом двоїстості. Образ героїні в дзеркалі ідеалізується („Є речі, що виглядають у дзеркалі природніше і привабливіше, аніж є насправді” [Назаренко 2014: 34]), а от себе герой бачить в образі незнайомого. Таким чином, окреслюється опозиція „Я – Інший”, а відчуття таємниці поглиблюється. Відображення в дзеркалі дає героєві можливість не тільки вдивлятися у свій зовнішній облік, але й роздумувати про суть речей.

У новелі *Лілочка* образ головної героїні співвідноситься з примарою, чаклункою: „Це була жінка-мана, жінка-ілюзія. [...] Я брав її руку в свою і відчував моторошну, заціпенілу кощавість її пальців. Лише для ілюзії вона й існувала” [Назаренко 2014: 8]. У творі моделюється незвична ситуація, коли перед героєм несподівано з’являється сама Лілочка, притискається до нього, намагається пожаліти, а герой раптом усвідомлює, що вона мертва, бо померла п’ять років у лікарні для безнадійних хворих. Цей прихід він розуміє як прагнення померлої забрати його до себе. Відповідно образи „членів комісії” уособлюють „посланців п’їтьми”, які мають допомогти героїні це зробити. Таким чином, у підсвідомості героя виникає ніби потойбічний світ, який, однак, відрізняється від типового зображення потойбічного світу в готичній прозі.

Атмосфера таємничості в текстах В. Назаренка підсилена наявністю певних елементів опису природи, що відіграють роль символів, наприклад: дощ, темні хмари, сутінки, тиша, вітер. Серед названих символічних знаків домінує образ вітру: „налетів сніжистий вітер” [Назаренко 2014: 23] – новела *Ніколи не пізно*; „віє вогкий пронизливий вітер – мабуть, знову буде гроза” [Назаренко 2014: 34] – *Гості з того світу*; або метафоричне зображення „Тихо співав

у димарі вітер” – *Лілочка* [Назаренко 2014: 10], але жахливе завивання вітру не акцентується в жодній із новел (читач про нього може тільки здогадуватися). У новелі *Не землекоп К, або Історія тромбозу* наявне зображення моторошної картини жахливої знахідки решток людського тіла – епізод, оповитий таємницею, із якого виникає асоціація невідомого злочинця.

Проте наведені приклади – лише окремі риси готичного стилю, що реалізуються в новелістиці В. Назаренка. Незважаючи на їхню наявність, художній світ творів письменника далекий від готичної естетизації страхітливого й демонічного; крім того, у кінці новел відсутнє покарання зла.

Василь Ґабор назвав В. Назаренка „одним з яскравих представників українського герметизму”, зазначивши при цьому, що його книга філософсько-інтелектуальної прози *Механічне яйце* „має наскільки індивідуальну внутрішню структуру, що її можна розпізнати, навіть не звертаючи уваги на стилістичні ознаки письма”². Загалом герметизм – „літературна самозамкнута течія модернізму межі ХІХ–ХХ ст, що характеризується інтровертивною спрямованістю творчих пошуків” [Літературознавча енциклопедія 2007, 1: 221]. Віднесення стилю В. Назаренка до герметизму є не випадковим, адже його творам притаманна замкненість: героїв на самих собі, часопростору (наприклад, дія часто відбувається в обмеженому просторі квартири (*Лілочка*, *Папужка*), дистанційованість від загальнопоширеного соціокультурного простору, певна зашифрованість та асоціативність текстів. Крім того, естетика герметизму вимагає зосередження на трагізмі людського буття, самотності самотинної особистості, на пошуках духовних цінностей у глибинах незалежної душі – усе це є у творах письменника. Автор глибоко занурюється в суть речей і буття, що характеризує його як письменника з філософським підходом до літератури. Пошук сенсу буття переплітається з темою тлінності буття, пошуком вічного життя й подолання смерті (мотив смерті наявний у ряді новел, серед яких *Лілочка*, *Дзеркало*). Особливою глибиною характеризуються новели, які можна окреслити як новели-спогади (*Дзеркало*, *Повернення*), у яких звучить невимовна ностальгія, переживання за зруйнованим будинком. Таким чином, герметизм у творах В. Назаренка реалізується як форма світосприйняття й світогляду героїв, глибокого осмислення природи речей і понять, усвідомлення філософських сентенцій. Звичайно, це осягнення відбувається в процесі медитативного споглядання.

Медитація (з лат. роздум) – „різновид феноменологічного метажанру, жанр ліричної поезії, у якому автор у стані глибокої зосередженості, врівноваженості й відстороненості розмірковує над онтологічними, екзистенційними проблемами, схильний до філософських узагальнень, до натурфілософських, етичних, соціальних акцентів” [Літературознавча енциклопедія 2007, 2: 22].

² Див. анотацію до книги письменника *Механічне яйце* [Назаренко 2014: 180].

Зазвичай медитативність пов'язують із ліричними жанрами, а щодо прози використовують означення 'філософська'. Тому використання визначення 'медитативна проза' щодо новелістики В. Назаренка Т. Пастух пояснює як „повернення до початків становлення жанру у відповідній культурній традиції, коли практики розмірковувань поставали саме в прозовій формі”. Крім того, критик відзначає у текстах *Механічного яйця* звернення „до східних духовних практик, зокрема тибетського буддизму, де медитативна практика очищення свідомості та розвитку розуму є необхідною передумовою досягнення Пробудження” [Пастух 2015]. Зважаючи на те, що часом дія відбувається на межі підсвідомого, ірреального, дійсності й сну (як епізод появи головної героїні в *Лілеци* чи навіть поява папужки в новелі *Папужка, я та інші*, чи осягнення якихось істин на межі пробудження й сну), прозу Назаренка можна частково вписати в парадигму сюрреалізму.

Ознаки медитації наявні в багатьох творах збірки В. Назаренка, коли перед оповідачем постає мінливий часопростір, зміна однієї картини іншою, що спонукає до споглядання й роздумів, таких же мінливих, як світ, зображений автором. Саме такою є новела *Папужка, я та інші*, сюжетна лінія якої надзвичайно проста, проте наявні несподівані ракурси бачення й осягнення дійсності. До головного героя наступного після шлюбборозвідного процесу дня через квартиру залетів папужка. Цей епізод стає підставою для роздумів героя над своїм життям: що видавалося справжнім (кохання, стосунки з дружиною), виявилось помилковим, а те, що здавалося неможливим (саме тому поява папужки спочатку й видалася героєві „галюцинацією, щасливим продовженням зовсім не пасторального сновидіння” [Назаренко 2014: 91]), постало в усій неспростовності факту (папужка з біло-блакитним пір'ям залетів до помешкання) як „цілком реальна компенсація за безліч ілюзій” [Назаренко 2014: 91]. Герой розмірковує над складністю як пташиної, так і людської природи, над своїм почуттям відповідальності й обов'язку перед цією пташкою та життєвою необхідністю для папужки покладатися лише на самого себе „в цьому жорстокому, шаленому світі” [Назаренко 2014: 93]. Простежується характерна для прози Назаренка зміна ракурсу бачення явища, коли споглядач виходить на інше, значно глибше розуміння життя, як, наприклад: „Мій сонний розум зненацька осяює несподівана й така очевидна річ: те, що папужка живе у мене без клітки, не є жодним доказом того, що клітка взагалі не існує. Навпаки – клітка була і є. Хіба трохи більша, як на таку малу пташку, адже сиділа вона не одна. Просто сам я сидів у клітці разом із нею” [Назаренко 2014: 93–94].

Герой у роздумах повертається до важливих епізодів життя, значущих образів-символів і переосмислює їх уже з більшим життєвим досвідом. Він веде внутрішні діалоги з самим собою, вдається до уявних діалогів з папужкою та своїм дядьком, фіксує свій погляд на певних об'єктах (“папужка”,

“натюрморт з яблуками”), або викликає у свідомості певні образи (“обрізаний комар”, “жаба”, “клітка”), й далі, „надавши цим об’єктам-образам символічної значущості, починає розмірковувати про них, вплітаючи ці символічні одиниці в систему певних видимих та невидимих зв’язків” [Пастух 2015], вибудовуючи ланцюжки асоціацій.

Отже, у новелістиці В. Назаренка наявні елементи різних стилів: готики, герметизму, медитації, сюрреалізму, які органічно поєднуються між собою. Серед основних ознак готики – атмосфера таємничості, незрозумілого страху й тривоги, що підсилюється наявністю знакової символіки: образ зруйнованого будинку, оповиті містикою образи героїнь, сутінки, дощ, вітер, переплетіння реального світу з потойбічним. Серед ознак герметизму – замкненість героїв на собі й замкненість часопростору, дистанційованість від загальнопоширеного соціокультурного тла, певна зашифрованість й асоціативність текстів. Серед ключових ознак медитативного жанру – споглядання мінливого часопростору й розмірковування над онтологічними, екзистенційними проблемами, що ведуть до філософських узагальнень. Часом дія відбувається на межі реальності й сну, що свідчить про ознаки сюрреалізму. Сукупність названих рис дає підстави говорити про стильовий поліфонізм новелістики В. Назаренка.

Список використаної літератури

- Бондар-Терещенко І., *Механічні яйця сюжету*, [в:] Електронний ресурс: <https://tsn.ua/blogi/themes/books/mehanichni-yaucya-syuzhetu-444882.html> (24.11.2020).
- Дашко Н., *Концепт пам’яті в художньому дискурсі сучасної української новелістики*, [w:] „Slavica Wratislaviensia”, 2021, s. 265–275.
- Літературознавча енциклопедія*, у 2 томах, автор-укладач Ю.І. Ковалів, т. 1, Київ: Видавничий центр „Академія”, 2007.
- Літературознавча енциклопедія*, у 2 томах, автор-укладач Ю.І. Ковалів, т. 2, Київ: Видавничий центр „Академія”, 2007.
- Пастух Т., „Тримайтесь повернення – і ви спізнаєте повноту життя”. *Медитативна проза Володимира Назаренка: Рецензія*, 04.12.2015, [в:] Електронний ресурс: <http://bukvoid.com.ua/reviews/books/2015/12/04/072730.html> (20.10.2020).
- Філософський енциклопедичний словник*, гол. ред. В.І. Шинкарук, Київ: Абрис, 2002, [в:] Електронний ресурс: https://shron1.chtyvo.org.ua/Shynkaruk_Volodymyr/Filosofskyi_entsyklopedychnyi_slovyk.pdf (24.11.2020).
- Summers M., *The Gothic Guest: A History of the Gothic Novel*, London, 1938, [in:] Electronic source: <https://books.google.com.ua/books?id=v019CgAAQBAJ&printsec=frontcover&hl=ru#v=onepage&q&f=false> (27.11.2020).

Spysok vykorystanoi literatury [References]

- Bondar-Tereshchenko I., *Mekhanichni yaitsia siuzhetu [Mechanical plot eggs]*, [v:] Elektronnyi resurs: <https://tsn.ua/blogi/themes/books/mekhanichni-yaycya-syuzhetu-444882.html> (24.11.2020).
- Dashko N., *Kontsept pamiaty v khudozhnomu dyskursi suchasnoi ukrainskoi novelistyky [The concept of memory in the artistic discourse of modern Ukrainian novel]*, [w:] „Slavica Wratislaviensia”, 2021, s. 265–275.
- Literaturoznavcha entsyklopediia [Literary encyclopedia]*, u 2 tomakh, avtor-ukladach Yu. I. Kovaliv, t. 1, Kyiv: Vydavnychi tsestr „Akademiia”, 2007.
- Literaturoznavcha entsyklopediia [Literary encyclopedia]*, u 2 tomakh, avtor-ukladach Yu. I. Kovaliv, t. 2, Kyiv: Vydavnychi tsestr „Akademiia”, 2007.
- Pastukh T., „Trymaite povnennia – i vy spiznaiete povnotu zhyttia”. *Medytatyvna proza Volodymyra Nazarenka: Retsenziia [„Keep coming back” – and you will learn the fullness of life’ Volodymyr Nazarenko’s meditative prose: review]*, 04.12.2015, [v:] Elektronnyi resurs: <<http://bukvoid.com.ua/reviews/books/2015/12/04/072730.html>> (20.10.2020).
- Filosofskyi entsyklopedychnyi slovnyk [Philosophical encyclopedic dictionary]*, hol. red. V. I. Shynkaruk, Kyiv: Abrys, 2002, [v:] Elektronnyi resurs: https://shron1.chtyvo.org.ua/Shynkaruk_Volodymyr/Filosofskyi_entsyklopedychnyi_slovnyk.pdf (24.11.2020).
- Summers M., *The Gothic Guest: A History of the Gothic Novel*, London, 1938, [in:] Electronic source: <https://books.google.com.ua/books?id=v019CgAAQBAJ&printsec=frontcover&hl=ru#v=onepage&q&f=false> (27.11.2020).

Використане джерело

- Назаренко В., *Механічне яйце: Новели*, Львів: ЛА „Піраміда”, 2014.

Vykorystane dzherelo [References]

- Nazarenko V., *Mekhanichne yaitse: Novely [Mechanical Egg: Novels]*, Lviv: LA „Piramida”, 2014.